
İSTANBUL: FETİH ve MEDENİYET*

*Ahmet DAVUTOĞLU***

ÖZET

Şehir tarihçiliği etrafında yapılan çalışmalara baktığımızda hep belli unsurlar ağırlık taşıyor: Nüfus yoğunluğu, iş bölümü, teknolojik yoğunlaşma ve gelişme. Bu kriterlerden her biri, şehri nesneleştiren bir bakış açısı ve öylesine bir tarih anlayışı ile beslenmiştir. Öncelikle şehir, nüfus, teknolojik paylaşım ve iş bölümü gibi nicel kriterlerin ötesinde nesne midir yoksa özne midir sorusuna cevap vermeliyiz? İnsanoğlu tarafından şekillendirildiği zaviyesinden bakıldığında nesnedir. Fakat sanki kolektif bir vicdan, kolektif bir bilinç, kolektif bir akıl; bir şehri, o şehirde yaşayan insanlardan bağımsız olarak, tarihin itici gücü haline getirir. Bu açıdan da bakıldığında, şehir aslından tarihte bir aktördür, bir öznedir. Lineer olarak zamanla gelişip kemale ulaşmış kategorik tek bir şehir anlayışından bahsetmek yerine, birçok şehirden ve her bir medeniyetin kendi içinde dokuduğu ayrı bir şehir yapısından bahsetmek mümkündür. Medeniyet tarihinde şehirlerin oynadıkları rol açısından beş farklı şehir prototipinden bahsetmek mümkündür: Medeniyete öncü/kurucu şehirler, medeniyet tarafından kurulan şehirler medeniyetlerin oluşumu ile aktarılan / taşınan şehirler, medeniyet ile birlikte tasfiye edilen şehirler, medeniyet tasfiyesi sonrası kurulan şehirler.

* Ahmet Davutoğlu "İstanbul Fetih ve Medeniyet", Şevket K. Akar (derl.), *İstanbul Fetih ve Medeniyet*, İstanbul, Türkiye Klasik Yayınları, 2004, pp. 15-28.

** Prof. Dr., Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı.

Anahtar Kelimeler; Şehir, Şehir Hayatı, İslam Şehri, Medeniyet, Fetih, İstanbul.

Fetih, şehir ve medeniyet. Her şeyden önce bu üç mefhum hakkında zih-nî bir arınmaya ihtiyacımız var sanki. Şehir tarihçiliği etrafında yapılan çalışmalara baktığımızda hep belli unsurlar ağırlık taşıyor: Nüfus yoğunluğu, iş bölümü, teknolojik yoğunlaşma ve gelişme. Bu kriterlerden her biri, şehri nesneleştiren bir bakış açısı ve öylesine bir tarih anlayışı ile beslenmiştir ki, New York'un, Londra'nın hep çok büyük şehirler olageldiklerini ve örneğin, nüfus kriterini ele aldığımızda geçmiş şehirlere göre muazzam bir yapı arz ettiklerini bize düşündürmektedir. Ama New York'un 1700 yılındaki nüfusu sadece 390 kişi idi. M.Ö. 6. yüzyılda Ninova'nın nüfusu, takriben 120 bin idi. Babil şehrinin nüfusu 80 bin idi. M.S. 10 yüzyılda Bağdat'ın nüfusunun takriben 500 bin civarında olduğunu iddia edenler var ama genellikle 1 milyona yakın bir nüfusu barındırdığı kabul edilir.

Re-Orient'in yazarı A. G. Frank, Paul Bairoch'un *Victoires et déboires, Histoire économique et sociale du monde du XVIe siècle à nos jours* isimli çalışmasına dayanarak, 16. yüzyılda dünyanın en büyük şehirleri sıralamasında İstanbul'un 700 bin nüfusuyla birinci sırada olduğunu yazmaktadır. Pekin aynı dönemde dünyanın ikinci büyük şehri iken, Kahire 450 bin nüfusu ile üçüncü sırada yer alıyordu. Paris'in nüfusu ise sadece 125 bin civarındaydı.

Şimdi şehir konusunu, bu nüfus, teknolojik paylaşım ve iş bölümü gibi nicel kriterlerin ötesinde bir soru ile açmaya çalışalım: Şehir tarihte nesne midir yoksa özne midir? İnsanoğlu tarafından şekillendirildiği zaviyesinden bakıldığında nesnedir. Fakat sanki kolektif bir vicdan, kolektif bir bilinç, kolektif bir akıl; bir şehri, o şehirde yaşayan insanlardan bağımsız olarak, tarihin itici gücü haline getirir. Bu açıdan da bakıldığında, şehir aslından tarihte bir aktördür, bir öznedir.

"Hıristiyanlığın niçin bir Medine'si yok?" ya da "Hıristiyanlığın bir Medine'sinin olmayışı, Batı ve Hıristiyanlık tarihini nasıl etkilemiştir?" soruları, son derece anlamlı ve üzerinde düşünülmesi gereken sorulardır.

Medine insanlardan müteşekkil, insanların içinde yaşadığı bir mekândı. Ama başlı başına bir Medine'ye sahip olmak, İslâm medeniyetinin hemen hemen bütün tarihini şekillendiren en önemli farklılıklardan birini oluşturur. Başka hiçbir din, peygamberi henüz hayatta iken bir Medine'ye kavuşmamıştır. Hz. Musa'yı, Hz. İsa'yı ve nebevi gelenek içinde gelen diğer peygamberleri, Buda gibi önemli mistik açılımlar yapmış kişileri ya

da önemli felsefî açılımlar yapmış aydınlanma filozoflarını örnek olarak alalım. Bunların hiç biri, kendi mekânını kendi içinde şekillendirip o mekânı bir aktör haline getiremediler. Hz. Ömer belirleyici bir özne olmakla birlikte, Medine'nin kendisi de zamanla belirleyici olmuştur. Bunu, Medine'nin "taşınmış" oluşundan anlıyoruz.

Medine bir mekân olarak doğmuştur belki, ama ondan sonraki şehirlerin hepsi Medine'nin farklı yansımalarıdır. Hıristiyanlık bir Medine'ye sahip olmadığı için, mevcut şehirlerinin her biri değişken nitelikler taşıyan ve ortak özellikleri oldukça az olan şehirlerdir. New York da bir Hıristiyan şehridir, Roma da. Fetihden önce İstanbul da bir Hıristiyan şehriydi. Ama bu şehirler arasında ortak bir özellik yakalamak çok zordur.

Medine'nin bizatihi mevcudiyeti dolayısıyla İslâm medeniyetinin tarihe bir aktör olarak şehri sokmasının etkisini burada biraz daha açmakta fayda var belki de. İkinci olarak da, *fetih* dediğimizde de nasıl fetih algılamamızı gözden geçirmemiz, tarihe bakışımızı sorgulamamız ve verili kategorik tarih anlayışının dışına çıkmamız gerekiyorsa; *şehir* dediğimizde de şehir algılamamızı gözden geçirmemiz gerekiyor.

Şehir konusuna geri dönecek olursak: Öncelikle şehir konusundaki bazı hususları tartışacak, ardından tarih ve fetih algısı üzerinde duracak ve son olarak da bu tarih ve şehir anlayışı içinde İstanbul'un nasıl bir yere oturduğunu arz etmeye çalışacağım.

Yaklaşık on sene evvel kaleme aldığım bir yazıda, "ksen şehir" diye bir kavram geliştirmeye çalışmışım. Medeniyet tarihinde birçok şehir çeşidi vardır: Bir yerleşim yeri olarak şehir, nicelik olarak şehir, bir odaklanma olarak şehir. Ama bütün bu şehirlerden farklılaşan şehirler de vardır. Eğer şehir, medeniyet ve fetih arasında bir korelasyon kuracak olursak, bazı şehirlerin diğer şehirlerden farklı olduğu gerçeğini de kabul etmemiz lazımdır ve o şehirlere bir isim vermek gerekecekse "ksen şehirler" veya "belirleyici şehirler" diye bir adlandırma uygun olacaktır.

Medeniyet mi önce doğmuştur, yoksa şehir mi? Şehir mi medeniyeti şekillendirmiştir, medeniyet mi şehirleri ortaya çıkarmıştır? Herkesin malumu olan bu akademik tartışmanın üzerinde durmak için şu an fazla zamanımız yok. Malum, iki farklı cevap verilir bu soruya: Bir gruba göre, önce medeniyet gelir, sonra şehir. Tipik örnekleri de, Maya medeniyeti ile ilk dönem Mısır medeniyetidir. Çünkü Maya medeniyeti, M.Ö. 1000 civarında, şehri henüz oluşturmadan evvel belli bir teolojik yaklaşımı, mate-

matik kullanımı gibi medeniyetin ana unsurları olarak addedilecek birçok unsuru geliştirmişti. İlk Maya şehirlerinin ortaya çıkışı M.Ö. 3. yüzyılda; şehirlerin kemale erişi ise M.S. 3. yüzyıldadır. Maya medeniyeti şehir denilen bir odaklanmayı gerçekleştirmeksizin yaklaşık 700 yıl varlığını sürdürmüştür. Karşı görüşte olanlar, yani, medeniyeti şehrin doğurduğunu iddia edenler de özellikle Sümer ve Hint medeniyeti örneklerinden hareketle iddialarını temellendirmeye çalışırlar.

Tarihe bu açıdan baktığımızda tek bir kategorik şehir tasnifinin yetersiz kaldığını görmemiz gerektiği kanaatindeyim. Eğer bir "eksen şehir" varsa, bu şehirler tarihte nasıl seyrediyorlar? Mesela, Yunan medeniyetinin eksen şehri olarak Atina, Karadeniz'deki ya da Akdeniz'deki kolonilere kendisini nasıl yansıtabilmiştir? Takip eden dönemdeki şehir ve medeniyet ilişkisi bakımından en önemli örneklerden bir tanesi de Büyük İskender'in, fütühatının ulaştığı hemen her yere, kendi ismini taşıyan bir şehir kurmuş olmasıdır: İskenderun, İskenderiye, Kandehar. Bu şehirler, Büyük İskender'in ait olduğu Helenistik medeniyet telakkisini aktaran istasyonlar olarak işlev üstlenmişler. Ardından Roma, her yolun kendisine çıktığı bir düzenin merkezi haline geldi. Marcus Aurelius'tan sonra medeniyet yeni yollar aramaya başladı. Modern dönemlerde Londra ve New York bu arayış neticesinde ortaya çıkan yeni şehirlerdir.

İslâm medeniyeti açısından da durum böyledir. Lineer tarih bağlamında, genellikle, 1258'de Bağdat'ın düşüşü öne çıkarılarak İslâm medeniyetinin bir çöküş içerisinde olduğu iddia edilir. Ancak bundan yaklaşık 50 yıl evvel Müslümanların, tarihin en kadîm medeniyet merkezlerinden biri olan Delhi'yi fethettikleri gerçeği görmezden gelinir. Sanki gizli bir el, Medine'nin ruhunu bir başka yere taşımaktadır. İslâm medeniyetinin yayılması da, aslında, Medine'nin farklı farklı bölgelere nüfuz etme kabiliyeti kazanması değil midir? Buna bir başka örnek 1492'de Gırnata'nın düşüşü ile 1453'te İstanbul'un fethidir. Bir yerde İslâm medeniyeti bir parçasını kaybetmiştir; ama bir başka yerde, en köklü kadîm kültürlerden biri olan Roma'nın merkezini Müslümanlar fethetmiştir. Dolayısıyla, lineer bir yükseliş ve kesin bir düşüş telakkisi, medeniyet tarihindeki süreçleri kavramada yetersiz kalmakta, aynı medeniyetin belli bölgelerinde düşüşler olurken başka bölgelerinde yeni çıkışların olduğu gerçeğini gözden kaçırır. Bu çerçevede, bunalımlar da medeniyete ve şehirlere yansır, yükselişler de. Mesela, Yeni Delhi bu durumun tipik örneklerinden biridir. Delhi için "Yeni Delhi" adını almıştır? Kimlik değiştirdiği için olabilir mi? Del-

hi, büyük İslâm devletinin İslâmabad'ıydı. Pakistan kurulduğunda, Delhi'deki ruh Pakistan'daki İslâmabad'a göçmüş gibidir.

Medeniyet tarihinin bu gerçekleri ışığında meseleye baktığımızda, lineer olarak zamanla gelişip kemale ulaşmış kategorik tek bir şehir anlayışından bahsetmek yerine, birçok şehirden ve her bir medeniyetin kendi içinde dokuduğu ayrı bir şehir yapısından bahsetmek pekala mümkün gözükmektedir. Öyleyse, şehir tiplerini nasıl tasnif edebiliriz?

Medeniyet tarihinde şehirlerin oynadıkları rol açısından beş farklı şehir prototipinden bahsetmek mümkündür:

- i Medeniyete öncü/kurucu şehirler
- ii Medeniyet tarafından kurulan şehirler
- iii Medeniyetlerin oluşumu ile aktarılan / taşınan şehirler
- iv Medeniyet ile birlikte tasfiye edilen şehirler
- v Medeniyet tasfiyesi sonrası kurulan şehirler

Birincisi, bir medeniyet teşekkül etmeden, o medeniyete öncülük etmiş ve o medeniyetin akışını belirlemiş şehirlerdir. Bunları "öncü/kurucu şehirler" olarak adlandırabiliriz. Bu tür şehir tipine verilebilecek bir örnek olan Roma, bir şehir olarak ortaya çıktığında, ileride bir Roma medeniyetinin ya da Roma'nın o büyük düzeninin ortaya çıkacağına dair herhangi bir işaret mevcut değildi; ama Roma vardı.

Medeniyete öncülük eden bir diğer şehir Medine'dir. Hicret etmek zorunda kalan bir peygamberi misafir eden o küçük şehrin, bir müddet sonra tarihin bütün akışını değiştirecek ve bütün kadîm medeniyetlerle harmanlanacak olan şehir prototipinin kaynağını teşkil edeceği o dönemde düşünülmüş müydü acaba? Medine, medeniyete bir anlamda öncülük etti. Tarihte, bunun çok kısa süreli örneklerini görmek mümkündür. Mısır'da Firavun Akhenaton'un, muvahhid/monoteistik dini kabul ettikten sonra yaptığı ilk şey, mukim olduğu şehri terk etmek ve Nil'in doğu yakasında yepyeni bir şehir kurmak oldu. Bu din, kurulan bu yeni şehirde bir müddet hâkim olduktan sonra, Firavun'un oğlu tekrar eski dine dönünce, bu şehir terk edildi.

Bir başka ilginç örnek, Pataliputra'dır. Ariler, Hind'e girdiklerinde Dravid devletini tasfiye ettiler ve Pateli Putra şehrini kurdular. Pataliputra'yı hem gökyüzünü, hem de kast sistemini yansıtacak şekilde tasarlayan Ariler, şehrin merkezine kralı, onun hemen doğusuna Brah-

manları, onun doğusuna Kşatriyalı, batısına Vaişyalı, onun da batısına Şudraları konumlandırıdılar. Bu, bir dünya görüşünün yansımasıdır ve belli bir tercih doğrultusunda yapılmıştır. Anlatılmak istenen şuydu: "Bu şehrin düzenini ben kurdum. Egemen olduğum dünyanın düzenini de aynı şekilde ben kurardım." Aslında bugün New York'ta olan şey de budur: "New York nasıl düzenlenmişse, dünya da öyle düzenlenmelidir."

İkincisi, medeniyet tarafından kurulan ve medeniyet belli bir kemale eriştikten sonra ortaya çıkan şehirlerdir. Bu türün tipik örneği Bağdat'tır. Bağdat kurulduğu zaman İslâm medeniyeti teşekkül devrini tamamlamıştı. Başka bir deyişle, Bağdat'ı kuran bir "zihin" vardı. Yine Granada, Kurtuba gibi İspanya'daki şehirler bir zihniyet oluştuktan sonra ortaya çıkmışlardır. Paris ve Londra da aslında bu tarz şehirlerdendir.

Üçüncüsü, "aktarılan/taşman" şehirlerdir. Yani bir coğrafyada ortaya çıkan bir şehir modeli, daha sonra bir başka coğrafyaya aktarılıyor. Başka bir deyişle, bir şehir, belli bir zihniyetle birlikte, bir başka coğrafyaya taşmıyor. Kendisi olan bir şehir değil yani. Başka bir şehrin yansıması. Daha önce zikrettiğim, İskender'in ismini taşıyan şehirler bu kabildendir. Buhara ile Konya da buna benzer bir his uyandırdı bende. Filibe'ye gittiğimde, kendimi Bursa'da hissettim.

Aktarılan şehir türünün bir başka örneği de; ekonomik kaynak ve siyasî güç aktarımı amacıyla, yani, sadece pragmatik amaçlarla kurulmuş ve herhangi bir kimliği olmayan şehirlerdir. Singapur, Hong Kong vb. şehirler bu türün çarpıcı örnekleridir. Kalküta da, böyle bir şehirdir. Kalküta, İslâm medeniyetinin seyri açısından da hayli ilginç özelliklere sahiptir. Şehir 1706 yılında; yani, bizim ikinci Viyana Kuşatmasında da başarı sağlayamayışımız ve 1699'da Karlofça Antlaşması'nı imzalamak durumunda kalışımızın hemen sonrasına denk gelen bir tarihte kuruldu. Osmanlı'nın Vivana'da durdurulması ile Avrupa'nın Hint okyanusuna nüfuz etmesinin neredeyse aynı tarihi dönemlere denk gelmesi, Osmanlı-Avrupa dengesinin tarihi seyrini yansıması açısından son derece ilgi çekicidir.

Dördüncüsü, medeniyet ile birlikte tasfiye edilen şehirlerdir. Yani, sadece bir şehir tasfiye edilmiyor. Medeniyetle birlikte her şey tasfiye ediliyor. İlginç olan da, bu "farklı" medeniyetlerin izlerini tümüyle yok etme icraatlarının hepsinin "uygar" olmayı tekellerinde tutmaya özen gösteren Avrupalılara ait olmasıdır. Antik dönemden bir örnek verelim: Ariler, Dravidleri tasfiye ederken, Mohenjo-Daro ve Harappa şehirlerinden hiçbir

iz bırakmamaya çalıştılar. Bu işi yaparken, "madem ki ben galip geldim ve bu coğrafyanın hakimi artık ben olacağım; öyleyse, burada, eski medeniyeti hatırlatacak hiçbir şey görmek istemiyorum" şeklinde düşünüyorlardı.

Beşincisi, bir medeniyetin tümü ile tasfiye edilmesi sonrasında kurulan şehirlerdir. Zorba bir işgalciler güruhu geliyor, belli bir medeniyeti tümüyle tasfiye ediyor ve orada yeni bir şehir kuruyor. En tipik örneği de Meksiko City'dir. Meksiko City, üç katmandan oluşur. En alt katmanda, jeolojik bir yapı vardır. Onun üstünde, yani orta katmanda, İspanyollar tarafından hiçbir iz bırakmamacasına yıkılan ve tümüyle yok edilen antik ve otantik bir medeniyet şehri vardır. En üst katmanda da, Meksiko City kurulmuştur.

Bu çerçevede, İstanbul'a ele alacak olursak... Bazı şehirler vardır ki, medeniyetlerin iniş çıkışlarına göre yeniden şekillenir, dönüşür ve dönüştürürler. Yani bunlar, başlangıçları itibariyle bir medeniyete, gelişmesi itibariyle bir başka medeniyete ait görebileceğimiz şehirlerdir; aktiftirler, öznedirler, hem dönüşürler hem de dönüştürürler. Sadece birileri tarafından belirlenmezler. Şekillendikten sonra, kendileri belirlemeye başlarlar. Kudüs, Şam ve İstanbul bu tür şehirlerdendir. İstanbul, bu anlamda, iki ayrı medeniyet kuran iki farklı prototipin buluşmasının ürünüdür. Bu iki prototipten birisi Roma'dır, diğeri Medine. Roma'dan hareket eden bir medeniyet, İstanbul'a doğru seyretti ve bir yapı/form oluşturdu. Bunun birinci dönüşümü Hıristiyanlıkla gerçekleşti: Politeist Roma'dan, Bizans/Hıristiyan Konstantinopol'a geçiş... İkinci olarak da Medine'den hareket eden ruh, değişik serüvenler yaşayarak Şam'da, Kudüs'te, Kahire'de, Kurtuba'da, Bağdat'ta, Buhara'da varlık buldu ve daha sonra da İstanbul'a taşındı. Bir tarafta şekil ve formun zirvesi Roma, diğer tarafta manevî derinliğin zirvesi Medine. Bir tarafta, görkemi ve insanı ezen bir ihtişamı temsil eden Roma; diğer tarafta tevazu ile bütünleşen bir ihtişamı temsil eden bir dünya. Bir tarafta, lineer ve geometrik yapısı ile Roma; diğer tarafta, hafif kaotik ama belli bir bütünsellik de oluşturan Medine. Bir tarafta, gücü temsil eden Roma; diğer tarafta derunîliği temsil eden Medine. Bir tarafta, arenası ile, şehrin yapısı ile kategorik yaklaşımı temsil eden Roma; diğer tarafta, uyumu ve kadîmi temsil eden Medine. Bir tarafta, hırsı temsil eden Roma; diğer tarafta, dinginliği ve iç huzuru temsil eden Medine. Bir tarafta, katı tarihî gerçeklikle realist görünen ve Machiavelli ile o hedefine ulaşan Roma; diğer tarafta ise, metafizik ve ideali oraya taşıyan Medine.

Bu iki farklı dünya, sanki, İstanbul'da karşılaştı. *Fetih* dediğimiz şey de, rastgele bir askerî başarının ötesinde, belki de, medeniyet tarihinin gördüğü en ciddi yüzleşmeyi ortaya çıkardı. Bu hususu, biraz açmak gerekiyor. O nedenle de, *fetih* kavramı ve askerî yayılma arasındaki fark üzerinde durmak gerekli. Çeşitli düzlemlerde fetih konusunda gerçekleştirilen tartışmalarda, fethi ve fetih bilincini tahkir eden, Türklerin medeniyete hiçbir katkıda bulunmadıklarını ve bu alanda kapasitelerinin olmadığını savunan kimi iddiaların ortaya atıldığı hepimizin malumudur. Burada da, tarih perspektifini sorgulamakta fayda var. Zira, eğer tarih anlayışımızı yeniden inşa edemezsek; fethi anlamamız, fetih ile askerî yayılma arasındaki farkı görebilmemiz mümkün değil. Onun için de Osmanlı tarihi üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Ne zaman bir Batılı akademisyen tarafından kaleme alınan insanlık tarihini anlatan bir eseri okusam; önce bir hayret, sonra bir acıma hissi, daha sonra da bir öfke uyanır içimde. Hayret edişim şu nedenledir: Bu eserler, bütün bir insanlık tarihini, her şeyin Avrupa'da olup bittiği bir tarih olarak ele alıyorlar. Bu, koskoca bir ummanı, küçücük bir bardağın içine sıkıştırılmaya çalışmak gibi bir şey. Oysa biliyoruz ki, *Avrupa* denilen coğrafya, gerçekte, insanlık coğrafyasının ve tarihinin son derece küçük bir birimidir ve *Batı Avrupa* dediğimiz bölge, 12. yüzyıla kadar -Güney Akdeniz'i çıkarırsak- çok da fark edilmiş, insanlık tarihine çok da dahil olmuş bir coğrafya değildir. Gerçek bu olmasına karşın, sözkonusu eserlerde, bütün bir insanlık tarihi buraya eklenmiş durumdadır. Çünkü egemen olanlar onlardır. Egemenler, tarihi yeni baştan yazma ihtiyacı içine girerler ve bu ihtiyaçlarını gerçekleştirmeye giriştiklerinde de, kurdukları bu egemenliğin dışında kalanları daha edilgen bir durumda göstermek suretiyle onları tarihin dışına iterler.

Acıma hissi de şu nedenle oluşur: Kendinizi bir Batılı'nın yerine koyun. Şu andaki kadar muazzam bir güce sahip olduğunuzu düşünün. Ancak geçmişinize baktığınızda, örneğin, yaşadığınız ve yücelttiğiniz şehrinizin tarihinin 300 yılın ötesine geçemediğini görüyorsunuz. Biraz önce, New York'un, Londra'nın geçmişteki nüfuslarından, medeniyet tarihi içerisindeki yerlerinden bahsetmiştim. Kendinize bir tarih inşa etmeye çalıştığınızda, Hz. İsa'ya kadar zar zor götürebiliyorsunuz. Muazzam servet sahibi güçlü bir adam hayal edin. Asaleti iki nesilden öteye gitmiyor, ama asil de olmak istiyor. Bu durumda, ne yapıyor? Bu eksikliğini nasıl gideriyor? Şöyle bir yol izliyor: Kendi zenginliğine meydan okumuş ya da kendi

zenginliğine rakip olacağını düşündüğü diğer aktörleri sahne dışına itmek ve bütün tarihi, bütün hafızayı yeniden inşa etmek. Mevcut hafızayı silip, bilgisayar hafızası gibi, yeni bir hafıza inşa etmek. Bu durumun çok çarpıcı bir örneği, modernitenin ilk önemli düşünürlerinden Machiavel-li'dir. Machiavelli'de, Roma ve -Hıristiyanlık değil- Kilise tarihi dışında hiçbir referans yoktur. Çünkü Batı, Mezopotamya'dan beslenmemiştir. Mezopotamya ile tarihî bir bağ kurması zordur. Mısır ile tarihi bir bağ kurarken de çok zorlanır. Tarihi bütünü ile inşa ederken büyük bir zorluk çeker. Hegel de, *Tarih Felsefesinde*, tarihi bir gerçeklik bağlamında bu bağı kuramayınca soyut bir felsefi gerçeklikte bunu sağlamaya çalışmıştır.

Batı'nın Yunan'ı ilk kaynak olarak tespit etmesi XIX. yüzyılın başlarına denk gelir. Daha sonra Ari olduklarını keşfettiler ve Hind'e doğru gittiler. Ama hep kopuk kopuk. Önlerinde her zaman iki engel oldu: Birincisi, kendi XII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan kısmını kaleme alırken Osmanlı'yı atlayamazsınız. Fakat aynı dönem, Batı medeniyetinin evrile evrile yükselmeye çalıştığı bir döneme de tekabül ediyor. Dolayısıyla karşınızda hesaba katmanız gereken devasa bir tarih var. Bu problem çerçevesinde Osmanlı'ya karşı takınılan tavırların dört farklı şekilde cereyan ettiği görülmektedir: Birincisi; Osmanlı'yı başarılı olmuş gibi göstermesine rağmen, gerçekte, onu -tahkir edercesine- Isparta ve Polenez medeniyeti ile mukayese ederek kendi kendini hapseden istisnâ bir tarih olgusu olarak ilan etmektir. Toynbee'nin yaptığı tam da budur. İkinci tür tutum, Gibbons'da karşımıza çıkar. Bu yaklaşıma göre, Osmanlı Bizans'ın devamı olmaktan ibaretti. Hiçbir doğru dürüst katkıda bulunmadı. Dolayısıyla *fetih* denilen şey de, Kubilay'ın Pekin'e ya da Moğolların Bağdat'a girmesi gibi askerî bir başarıdan öte bir şey değildi. Üçüncüsü, Wallerstein'in analizlerinde gördüğümüz, Osmanlı'yı Batı eksenli ekonomi-politik tarihe ekleme çabasıdır. Dördüncüsü ve en kötüsü de, Jacques Pirenne'de gördüğümüz Osmanlı'yı Batı'nın karşı kutbu olarak görmek ve Osmanlı'ya tümüyle saldırgan bir psikoloji ile yaklaşmak şeklindeki tutumdur. Bütün bir tarihe, böylesi bir anlayış ile bakan bir zihin, Türk olsa dahi, elbette, fethi bir saldırganlık ya da istisnâ ve önemli bir başarı ama nihayetinde tarihte karşımıza çıkan başarılı askeri harekâtlardan birisi olarak görülecektir.

Dolayısıyla, "Fetih nedir?" sorusunu sorduğumuzda, öncelikle yapılması gereken Osmanlı tarihinin yeniden yorumlanmasıdır. Eğer medeniyet tarihi açısından, Osmanlı ve fetih arasında bir bağlantı kuracak olur-

sak, Osmanlı birikimi şehir ve medeniyet olarak gerçekleşen beş büyük harmanlanmanın beşincisi olduğunun farkına varırız. Birinci büyük harmanlanma, İskender döneminde gerçekleşmiştir. İskender, kendisinden evvel birbirinden nispeten bağımsız halde olan Mısır, Mezopotamya, Yunan, Girit, Hint ve Çin yerel medeniyet havzalarının birbirleriyle harmanlanmasını sağlama başarısı göstermiştir. İkincisi, kısa dönemli ancak felsefi bakımdan daha kalıcı olan bu harmanlamanın üzerinde şekillenen hukuk ve düzenin harmanlanmasını içeren Roma tecrübesidir. Üçüncü büyük harmanlanma, Hz. Ömer döneminde, İslâm'ın hızla yayılması neticesinde gerçekleştirilen harmanlamadır. Mısır'dan Orta Asya'ya kadar -Mısır, Mezopotamya, İran ve Hint gibi- temel medeniyet havzalarını kuşatan bu yayılma, fıkıh, kelim, hadis gibi İslâmî ilimler, ilk edebiyat eserleri, ilk felsefi çalışmalar vs. türünden pek çok ürünün oluşmasının başlangıç nüvesini teşkil eder. Dördüncü büyük harmanlanma negatif olmakla beraber etkileri bakımından oldukça önem taşıyan, Moğollar vesilesiyle gerçekleştirilen harmanlamadır. Moğollar İslâm medeniyet merkezlerini işgal eder, yakıp yıkarlar; ancak, onları tasfiye ettikleri şeylerin bir daha harmanlanması, her şeyin yeniden bütünleştirilmesi gerekir. Bu son harmanlamayı da, aslında, Osmanlı yapar. Osmanlı'yı kuran insan unsuru ile Osmanlı'nın yayıldığı coğrafyayı ve tarihî derinliği ele aldığımızda karşınıza şöyle bir tablo çıkar: Devleti kuran insan unsuru olan göçebe Kayı aşireti, Orta Asya'dan göç edip İran'ı aşarak Anadolu'ya gelen, Selçuklu birikiminden istifade eden, İran geleneğiyle kısmen aşılmuş olan, Söğüt civarına yerleşen, sonra burada ortaya çıkan birikimle -Mısır, Yunan, Akdeniz, Mezopotamya ve İran gibi- bütün temel medeniyet havzalarını kontrol altına alan bir siyasî otorite kurmuştu. Osmanlı'nın Hind'e kadar uzanan bir etkileşim alanı vardır. Yalnızca Çin medeniyet havzası, bunun dışında gibi gözüktür.

Artık "Fetih nedir?" sorusuna bir cevap arayabiliriz sanıyorum. Fetih, sanki, bütün bu harmanlanmanın olgunlaşa olgunlaşa bir mekanda yoğunlaşp da konsantre bir halde tecessüm etmesini gerektiriyordu. Bu tecessüm mekânı da İstanbul oldu. Bu anlamda, İstanbul'un bir Roma şehrinde bir Hıristiyan şehrine dönüşmesi, şehrin yavaş yavaş metafizik olarak tevhide doğru hazırlanması gibi bile görülebilir. Osmanlı, işte böyle bir harmanlanmanın üzerine bir düzen kurmuştur. Belki burada, askerî yayılma ile ilgili yeni bir tasnif yapmak faydalı olacaktır: Tarihte dört tür askerî yayılma vardır. Birincisi, Arîlerin Hindistan'a, Avrupalıların Amerika'ya girişlerinde olduğu gibi, askerî işgalin hemen ardından mevcut

medeniyetin tümüyle tasfiye edilmesidir. İkincisi, İskender, Roma ve modern dönem sömürgeciliği örneklerinde olduğu gibi, askerî başarı ile birlikte, yeni bir şehirler ağı oluşturarak siyasî bir düzen kurma ve ekonomipolitik bir kaynak aktarımını gerçekleştirmektir. Bunların hiçbirinin, sömürgeleştirdikleri bölgelere "yeni bir ruh verme" gibi bir dertleri yoktur. Örneğin, hiçbir İngiliz Hindistan'a "Delhi'ye yeni bir ruh vereyim" ya da "Kalküta'yı kurup Londra'daki o metafizik derinliği Kalküta'da da üreteyim" türünden bir kaygıyla gitmemiştir. Burada bütünüyle pragmatik bir ilişki vardır. Üçüncüsü, askerî bir başarı sağlamış olan işgalcilerin, işgal ettikleri medeniyet içerisinde -Kubilay'ın Çin'de, Hülagu'nun torunlarının Bağdat'ta zamanla eriyip gitmeleri gibi- eriyip yok olmalarıdır. Dördüncüsü ise, fethedilen şehri, onun beşerî ve doğal dokusu ile ortak bir kaderi paylaşarak yeni bir şehir mantığı içinde dönüştürmektedir.

Fatih, İstanbul'a girerken, şehri ne bütünüyle tasfiye etmeyi düşündü, ne de sadece askerî bir başarı elde ettikten sonra egemenliğinin merkezi yapmayı. Şehrin zenginliklerini başka bir bölgeye aktarmayı da düşünmedi. İstanbul'un halkını insan olarak gördü ve onları, kendisinin de paylaştığı ortak "kadîm" geçmişin bir parçası olarak değerlendirdi. Kendisini o dereceye getiren harmanlanmış değerlerin burada da tecessüm edeceğini düşündü. Ayasofya'ya minare eklerken de bunu düşündü. Fetih, bu anlamda askerî işgalin ötesinde bir mantığa sahiptir ve İstanbul şehri İstanbul'un içindeki gayrimüslimler ile birlikte tekrar dönüştürülmüştür.

Osmanlıların kullandığı unvanların, sembollerin hiçbirisi dışlayıcı değildi. Tersine, içselleştirici ve kapsayıcıydı. Örneğin "halife" unvanını kullandılar; kastettikleri, İslâm medeniyetinin tek temsilcisinin kendileri olduğuydu. Kullandıkları "padişah" unvanı ile, bütün İran geleneğinin nihai kemâl hâli bizdedir iddiasını taşıdılar. "Hakan" unvanıyla, bütün o göçebe dinamik Türk geleneğini kendilerinin devam ettirdiklerini ifade ediyorlardı. Kendilerini "Kayser-i Rum" olarak adlandırdılar. Bu adlandırmayla da, yıktıkları devleti de kendilerinin temsil ettiklerini ilan ettiler. Bu süreklilik içinde, ayrıca, iki şey daha yapmaya çalıştılar: Tarihte geriye doğru ne kadar giderseniz gidin, ne ile karşılaşsanız karşılaşın onun en son kemali benim. Dolayısıyla da, ileriye doğru ne kadar bakarsanız bakın, beni göreceksiniz. *Devlet-i ebed* benim. Bunun bugünkü karşılığı "tarihin sonu"dur.

Osmanlı bütün tarihi kuşatma azmindeydi. Fetih de o tarihî derinliği taçlandıran ve o tarihî derinliğe mekân kazandıran bir olguydu. Onun için

de *fethin* karşılığı bir *medeniyet dönüşümü*dür. Hem insanlık tarihi bakımından bir medeniyet dönüşümü, hem İslâm tarihi bakımından ikinci büyük dönüşüm, hem de Türk tarihi bakımından ciddi ve köklü bir dönüşüm.

Çok fazla ayrıntıya girmeden, bu dönüşümü beş ana başlık altında ele almak mümkündür: Birincisi ilmî hareketlilik. Bir medeniyet kendi iç dönüşümünü gerçekleştirirken, mutlaka kendisine intikal eden bilgi birikimini yeniden yorumlama ihtiyacı hisseder ve bu, o medeniyetin siyasî yayılma alanında büyük bir ilmî hareketlilik doğurur. Siyasî iltica ve diğer birçok faktörlerle ortaya çıkan şairlerin, din âlimlerinin, tabiplerin İstanbul'a göç etmeleri, aslında İslâm medeniyetinde fetihle birlikte bir medeniyet eksenini değiştirmiş olduğunu gösteren önemli bir göstergedir. Bu sadece İslâm medeniyetine has bir olay da değildir, mesela Batı medeniyetinde Atlantik-Amerikan ekseninin ortaya çıkışıyla birlikte, Avrupa'dan Amerika'ya doğru büyük bir ilmî hareketlilik yaşanmıştır. Örneğin, Amerikan üniversitelerinin çoğu Alman akademisyenler tarafından kurulmuştur. İslâm dünyasında, İstanbul'a doğru gerçekleşen ilmî göçün altında, Moğolların ortaya çıkardığı büyük harmanlamanın etkisi vardır. Moğolların yarattığı bu dağınıklığı, Osmanlılar sistematik olarak yerli yerine oturtma başarısını göstermişlerdir.

İkinci önemli gösterge, böyle bir dönüşümün izlerini yakalayabileceğimiz sosyo-ekonomik yapıdaki değişikliklerdir. Bu bağlamda, vakıf kurumunun sosyo-ekonomik yapıları değiştirmede ve fetih hareketleri içinde oynadığı rol hatırlanacak olursa, fetih öncesinde Osmanlı Devleti, Moğolların etkisiyle dağılan sosyo-ekonomik yapıyı, yeni birtakım özellikler de katarak zaten kurabileceklerini siyaseten göstermişlerdir. Fetih bu önemli değişimi, bir anlamda, noktlayan bir rol oynamıştır. Fetihten sonra, artık gerek Doğu Avrupa'daki feodal yapılar, gerekse Türk geleneğinden gelen ve göçer nitelikteki sosyo-ekonomik yapılar Anadolu'daki büyük bir medeniyet yerleşimine, başka bir deyişle, bir şehir hayatı yerleşimine uygun hale getirilmiştir.

Üçüncüsü, hukukî çerçevedir. Fatih döneminde kanunnameleri ve kanunnameler yoluyla sosyo-ekonomik ve siyasî değişimin belli bir hukukî çerçeveye kavuşturulduğunu görüyoruz. Benzer bir değişim, İran ve Mısır havzalarını ele geçirdiği dönemde Hz. Ömer döneminde de yaşanmıştı. O dönemde de, hatırlanacağı üzere, Küfe ve Basra ekseninde, özellikle de ticarî hayatın yoğun olduğu bölgelerde yeni bir fıkıh ekolünün ortaya çıkışı sözkonusu olmuştu. Fetih sonrasında da böyle bir yeni hukukî çerçevenin

ortaya çıktığını ve bu hukukî çerçeve de Osmanlı'nın son derece başarılı bir organizasyonla kendisine kadar gelen bütün birikimi çok iyi değerlendirerek belli bir yerleşik sistem kurduğunu görmekteyiz.

Dördüncü önemli boyutu askerî güç konsolidasyonu oluşturmaktadır. Böyle bir medeniyet dönüşümünün yaşandığı anlarda mutlaka siyasî ve askerî üstünlüğe dayalı bir siyasî güç konsolidasyonu gerekir. Nitekim, fetih esnasında kullanılan askerî teknoloji, topların surlara karşı kullanılmasında gösterilen askerî başarı ve donanmanın devreye girmesi Osmanlı'nın daha sonraki dönemde yani XVI. ve XVII. yüzyıllarda gerçek anlamda bir dünya düzeni kuracak altyapıya kavuştuğunu bize açık bir şekilde gösteriyor. Gerçekten de, Osmanlı'nın fetihden sonraki önemli hedeflerinden bir tanesinin donanma oluşu ve Osmanlı'nın Akdeniz'de, Doğu Avrupa'da, Balkanlar'da kurmuş olduğu düzenin bir ölçüde bu donanma gücüne dayandığıнын bir başka göstergesi de, sözkonusu bölgedeki çözümleninin 1827 Navarin baskınında donanmasının yok edilmesiyle birlikte başlamasıdır.

Osmanlılar, ilmî hareketliliği sağladıktan, sosyo-ekonomik yapı değişikliğini gerçekleştirdikten, yapı değişikliğine uygun bir hukukî çerçeve ortaya koyduktan ve bu hukukî çerçeveyi askerî güç konsolidasyonu halinde yeni bir medeniyet gücü ve medeniyet eksenine haline dönüştürdükten sonra, kadimin bütün çeşitlerini temsil eden sosyo-kültürel ve ekonomipolitik merkezli bir yapı oluşturdu. Millet Sistemi olarak adlandırılan tarihi tecrübe bu gelişmelerin bir yansımasıdır.

Mehmet Genç'in, "Fetih aslında geç kalmış bir harekettir" yani fetih öncesinde Osmanlı coğrafyasındaki sosyo-ekonomik yapıda, zaten çok önemli bir dönüşüm, bir değişim yaşanmıştı. Ve bu değişimin sonucu olarak fethin daha önce gerçekleşmiş olması beklenirdi, şeklindeki kanaati son derece önemli. Fetih, bir anda gerçekleşmiş, nevezuhur bir şey değildi. Şartlar öylesine olgunlaşmıştı ki, fetih çok daha önce de gerçekleşebilirdi. Geç kalmıştır. Tamamıyla katıldığım ve bence fethi anlamlandıran önemli bir değerlendirmedir bu. İstanbul ahalisi de fethine hazır, Balkan ahalisi de. Fetih, yabancı ve işgalci bir gücün şehre girmesinin ötesinde, bütün o kadîmin harmanlanarak bir düzen haline dönüşmesi idi. Eğer İstanbul'un fethi ile bir düzen kurulamasaydı, fetih bir askerî işgal haline dönüşebilirdi. Ama fetih ile birlikte bir düzen kuruldu. Bu şekilde, Osmanlı düzeninin bütün ana unsurları belirlenmeye başladı.

Yine sembolik olarak anlatmak gerekirse, fetih öncesinde iki tane başkentimiz var: Bursa ve Edirne. Ne Bursa Edirne'ye üstün, ne de Edirne Bursa'ya. O dönemde Bursa, kültürel ve ekonomik hayatın merkezi; Edirne ise bürokrasinin ve siyasetin. Bu iki şehrin birbirine kıyasla durumu, "eşitler arasında birinci" türünden bir durumdu. Bunun siyasî otorite olarak karşılığı, güç konsolidasyonu bakımından Çandarlı ile Osmanlı arasındaki ilişki biçimidir. Fetih öncesinde ve esnasında, Osmanlı ve Çandarlı, "eşitler arasında birinci" türünden bir ilişki biçimine sahiplerken; fethi gerçekleştiren Osmanlı, o andan itibaren kendisine rakip bir başka otorite tanımaz. Ne Karamanoğlu, ne de başkası. Bu güç konsolidasyonu ile düzeni kurduğu anda, şehir özne olarak tekrar tarih sahnesine çıkmıştır. Bu noktada şehir ismindeki dönüşüm de önemli. Şehrin ismi zamanla Konstantinopolis'ten Dersaadet'e dönüşür. Dersaadet, yani, "saadet kapısı". Sözkonusu değişim basit bir isim değiştirilmesi değil elbette. Bu değişim; bir kişinin ismiyle, bir imparator ve iktidarla tanımlanan bir şehirden, bir hayat felsefesi ve bir metafizikle tanımlanan bir şehir anlayışına geçişin de bir ifadesidir aynı zamanda.

Fethin kalıcı olmasında iki temel özellik son derece önemli oldu. Birincisi, bir tarihî derinliğe sahip olmasıdır. Osmanlı'nın belli bir tarihî derinliği vardı ve bunun da bilincinde idi. O derinliğe saygı da gösteriyordu. İspanyolların Endülüs ve Amerika'da yaptıklarının hiç birini İstanbul'da yapmadı. Örneğin Ayasofya'yı yıkmadı. Zira, bütün o tarihi kendisinin temsil ettiğinin ve kapsadığının farkındaydı. Hiçbir şeyi dışlamıyordu. Her şeyi kapsayıp, bütün insanlığı yansıtıyordu. İkinci özellik de, bir coğrafi derinliğe sahip olmasıydı. İstanbul, fetih öncesinde temsili bir gücün oynadığı merkezî bir rolden çok uzak bir konuma sahipti. Keza, Anadolu ve Rumeli'nin politik/coğrafi sürekliliği açısından da kopuk bir görüntü sergiliyordu. İstanbul'un fethi ile birlikte, Osmanlı, *Afro-Avrasya* tabirinin en derin coğrafyasına sahip olan devlet haline dönüştü. İstanbul da bu siyasî bilincin merkezi oldu. Bu iki özelle sürdükçe de, Osmanlı Devleti bütün dış saldırılara direnebildi. Fransız Devrimi ve diğer bazı gelişmeler neticesinde, bu tarihî derinlik sarsılmaya ve insanlık ve İslâm medeniyetinin kuşatıcı kimliği yerine daraltıcı etnik kimlikler vs. etkinlik kazanmaya başladığında Osmanlı zaaf geçirdi. Bu zaafı besleyen diğer bir unsur da, bu gelişmelere paralel olarak, Osmanlı'nın coğrafyasının ana unsurlarını kaybetmeye başlamasıdır.

Önümüzdeki dönem için başarılı olacak çözüm önerisinin temelleri de, bu gelişmeleri tersinden okunmasından geçiyor. Eğer önümüzdeki dönemde bir medeniyet açılımı sözkonusu olacaksa, bu kesinlikle, kadîmi kuşatan bir bilince sahip olan medeniyetler tarafından gerçekleştirilecektir. Böylesi bir açılımın, "kadîm" ve "derinlik" kavramlarını içermeyen bir kültüre sahip Batı tarafından gerçekleştirilmesi çok zor. Bu tarz bir açılımın sözkonusu olabilmesi için de, fetihle sağlandığı gibi, bir ruhun bir mekânla buluşması gerekiyor. O buluşmanın gerçekleşebileceği tek dünya bizim dünyamızdır. Bu tarihî derinliği tekrar keşfeder ve coğrafi derinliği bu anlamda kendimize eklemelersek bizim eksenimizde yepyeni şehirler oluşur ve o şehirleri özne haline getirebiliriz. ▽

Muhafazakâr Düşünce / Şehir Hayatı